

Козимір А.О., аспірант НАУ, м. Київ, ORCID: 0009-0009-7925-7506

Kosyimir A., Postgraduate student of the National Aviation University, Kyiv

КОНЦЕПТ ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

THE CONCEPT OF APPLICATION OF A CLUSTER APPROACH TO ENSURING THE COMPETITIVENESS OF THE REGION

Досліджено теоретичні засади щодо визначення поняття «кластер». Із урахуванням положень інституціоналізму та стану реформування системи державного управління надано власне визначення поняття кластеру. Систематизовано стратегії його формування та функціонування. Обґрунтовано вектори функціонування кластерів у регіонах України з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

***Ключові слова:** державне управління, державна регіональна політика, кластер, конкурентоспроможність, регіон, оцінювання, органи державної влади.*

The theoretical basis for the definition of the concept of "cluster" has been studied. Taking into account the provisions of institutionalism and the state of reforming the public administration system, a proper definition of the concept of cluster is given. The strategies of its formation and functioning are systematized. The vectors of functioning of clusters in the regions of Ukraine are substantiated in order to increase their competitiveness.

***Keywords:** public administration, state regional policy, cluster, competitiveness, region, evaluation, state authorities.*

Постановка проблеми. Сьогодні створення нової ринкової економіки та результативної державної регіональної політики в Україні ще не завершено. Очевидно, що значною мірою успіх від реалізації реформ у соціально-економічній сфері та системі державного управління багато в чому залежить від того, як буде здійснено перехід до економічних, ринкових методів господарювання з активною підтримкою держави науково обґрунтованих стратегічних рішень щодо розвитку економіки як на центральному рівні, так і на регіональному. З огляду на це виникає необхідність у розгляді одного з пріоритетних напрямів розвитку економіки та державної регіональної політики, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності держави, компаній, продукції та регіонів у цілому, тобто щодо створення галузевих кластерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей формування та реалізації державної регіональної політики (із застосуванням інституційного, системного, організаційно-функціонального, організаційно-економічного та інших підходів) присвячені публікації закордонних і вітчизняних науковців Є. Безвужко, О. Богми, К. Кетелса, О. Коротич, Ю. Куца, А. Лелеченко, В. Мамонової, М. Маршалла, Н. Мельтюхової, Л. Орведал, М. Портер, Г. Семенової, Л. Сергієнко, С. Соколенко, Н. Спасів, В. Чужиков, К. Шумпетера, В. Хопчан, І. Хопчан та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. У той же час, низка питань стосовно можливостей застосування в Україні існуючого передового світового досвіду щодо формування та реалізації державної регіональної політики з урахуванням кластерного підходу залишаються недостатньо дослідженими, і ці аспекти пов'язані з підвищенням конкурентоспроможності регіонів як стратегічного ядра сталого розвитку держави та населення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення концепту застосування кластерного підходу до забезпечення конкурентоспроможності регіону України з позиції реформування її системи державного управління.

Виклад основного матеріалу. Кластерний підхід у межах державної політики у провідних країнах розглядається як ключовий фактор у підвищенні конкурентоспроможності держави та її регіонів [5]. Термін «кластерний розвиток» частіше використовується під час розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіонів [6; 9; 13]. При цьому формування та розвиток регіональних кластерів оцінюються як важлива конкурентна перевага сучасної економіки, що забезпечує синергетичний ефект у функціонуванні суспільства та держави. Наперед забігаючи відзначимо, що особливе місце у формуванні такого ефекту займає інформація, адже вона пронизує всі сфери суспільної життєдіяльності, у т.ч. систему державного управління. Вплив інформації ззовні або зсередини зумовлює зміну траєкторії розвитку цієї системи чи сфери суспільної життєдіяльності, і не завжди у кращий бік. Тому важливо, щоб упроваджувався механізм забезпечення позитивного розвитку держави, її населення та регіонів, що можливо зреалізувати за допомогою кластерного підходу.

За свідченням учених, які застосовують положення інституціоналізму під час характеристики кластерів, такі утворення включають організації й інституції, пов'язані з випуском, реалізацією та контролем якості кінцевої продукції [2; 8]. Таку «географічну близькість» розглядають як місце накопичення «критичної маси» людського капіталу, а також наукового, інноваційного та виробничого потенціалів [10; 11].

Слід підкреслити, що першоджерелом у визначенні інституційного підходу до кластеризації можна вважати наукові роботи М. Портера [4]. Вони становили своєрідний поштовх для розвитку кластеризації економіки як фактора підвищення регіональної конкурентоспроможності. Починаючи з

1990-х років уряди розвинених країн світу звертають дедалі більше уваги на феномен кластеризації економіки саме з позиції рекомендацій, наданих цим ученим. Запропонований ним підхід стає основою сучасної економічної та регіональної політик багатьох країн. Відповідно до теорії М. Портера, кластер – це група вдало географічно розташованих сусідніх взаємопов'язаних організацій (постачальники, виробники та ін.) і пов'язаних із ними інституцій (освітні заклади, органи державного управління центрального та регіонального рівнів, інфраструктурні компанії тощо), що функціонують і взаємодіють у певній сфері [4].

На погляд М. Портера, кластер можна охарактеризувати таким чином: 1) це двигун економічного зростання національної та регіональної економіки, оскільки конкурентоспроможність кластерів прямопропорційно впливає на макропоказники; 2) це феномен, що включає фундаментальні завдання в національних і регіональних умовах ведення бізнесу, що впливає на природу конкуренції; 3) це тренд у розвитку економічних взаємовідносин, що базуються на консолідації зусиль усіх суб'єктів господарювання, включаючи органи державної влади [7].

Аналіз наукових напрацювань [1; 3] у межах обраної проблематики дав підстави стверджувати, що, розглядаючи кластерний підхід як інструмент конкурентоспроможності регіону, доцільно зацентувати увагу на ролі інформаційних аспектів у забезпеченні останньої. Даний висновок нами зроблено, зокрема, з огляду на те, що регіон розвивається в межах інституційного середовища, яке, у свою чергу, включає внутрішню та зовнішню підсистеми. На наше переконання, загальну структуру кластера можна представити схематично саме з урахуванням ролі інформаційної складової, яка чинить вплив на вищевказані підсистеми (рис. 1).

У цьому контексті вважаємо, що кластер представляє собою об'єднання елементів як географічно, так і в рамках єдиного внутрішнього інформаційного середовища, пов'язаного із зовнішнім. Результативність функціонування кластеру як системи залежить від оперативності та системності опрацювання інформації, що надходить зсередини або ззовні. Цю вчасність і системність може забезпечити дієва система управління. Умовно кажучи, це своєрідна «рада» кластеру, що охоплює регіональне керівництво, яке взаємодіє з системою державного управління центрального рівня, бізнес структурами та іншими публічними інституціями. На нашу думку, одним із ключових завдань функціонування «ради» кластеру є організаційно-аналітичне. Крім того, у структура кластеру повинна забезпечувати поширення інновацій на весь ланцюжок створення вартості та результативне функціонування «єдиного логістичного вікна» під час взаємодії із зовнішнім середовищем. Така структура дозволяє мінімізувати транзакційні витрати в забезпеченні конкурентоспроможності регіону.

Базис функціонування кластера становить «ромб Портера» (або

модель «Даймонд»), що представлено на рис. 2. Комплекс взаємодій, передбачений у цьому «ромбі Портера», визначає емерджентність і конкурентоспроможність кластера в регіоні, що базується на ній. Умови належного функціонування кластеру та виробництва продукції в його межах створюються за рахунок зручного поєднання природних і людських ресурсів, а також фізичної, адміністративної та науково-технологічної інфраструктури. Ці умови виступають фундаментом для спеціалізації кластеру, якості продукції, що виробляється в його межах, а також визначають масштаб впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

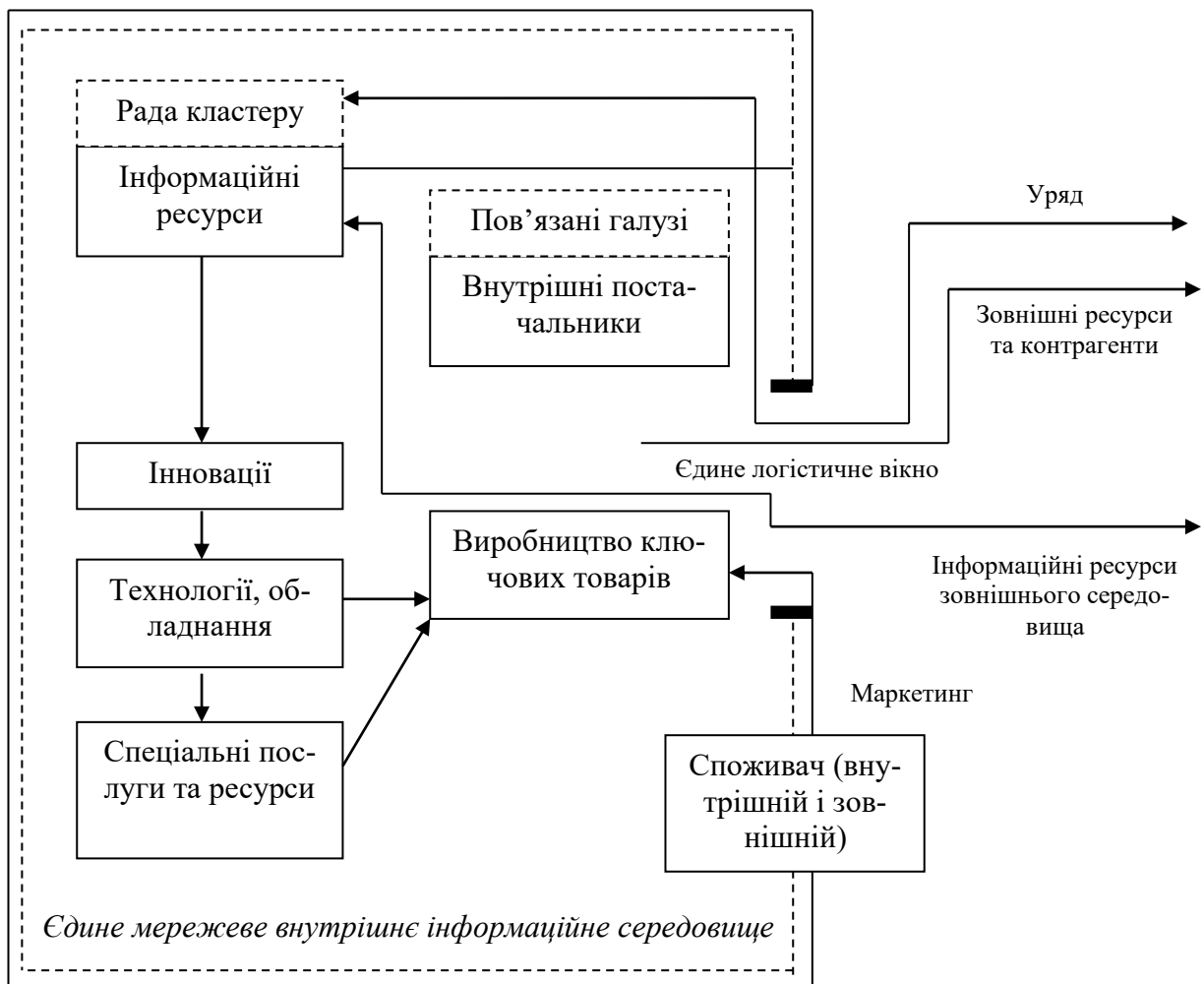

Рис. 1. Загальна структура кластеру в регіоні
Джерело: складено на підставі [3; 4; 7]

Пов'язані допоміжні галузі в межах кластеру забезпечують впровадження інновацій по лінії комплектуючих і технологічного обладнання, що робить їх найбільш конкурентоспроможними. Для зростання конкурентоспроможності кластера в регіоні важливою є наявність

досвідченого та об'єктивно вимогливого місцевого споживача, інтереси якого випереджають попит на інших ринках і є відповідним маркером для формування глобального попиту на нові товари.

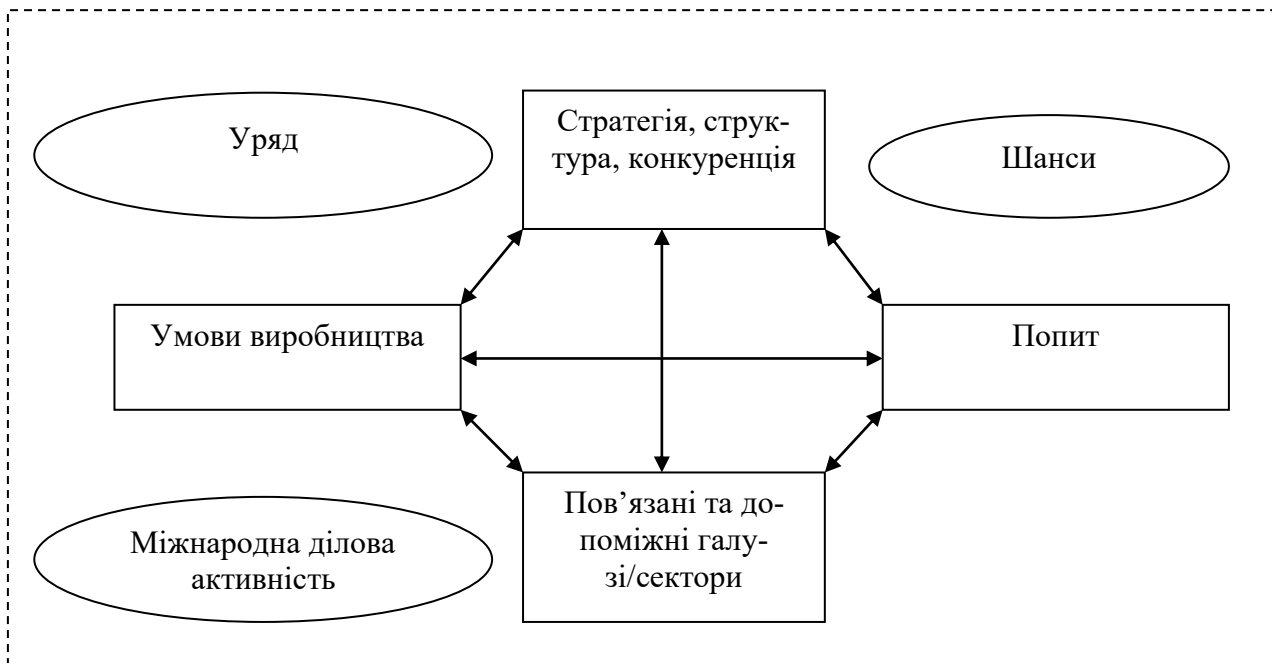

Рис. 2. Модель «Даймонд» («ромб Портера») Джерело: складено на підставі [3; 4]

Емерджентність взаємодій у кластері в регіоні зумовлює підвищення продуктивності за рахунок інновацій у технологічній та організаційній сферах, а також стимулювання для появи нових бізнес структур, що розширюють межі кластерів. Отримання таких результатів призводить до перетину діяльності різних кластерів, що функціонують в одному географічному просторі, тобто в регіоні.

«Хрест» (cross) взаємодій у середині «ромба Портера» вказує на взаємну емерджентність усіх його складників, що підтримуються місцевим адміністративним та інституційним середовищами, які безперервно вдосконалюються відповідно до розвитку стратегії та структури кластера та заохочують різноманітні норми інвестицій у його структуру.

У кластерах формується складна комбінація конкуренції та кооперації. Вони знаходяться як би в різних площинах, але чинять взаємний вплив один на одного, особливо в межах інноваційних процесів [10; 11]. Взаємодія з внутрішнім споживачем кластера «пов'язана» з конкуренцією, а із зовнішнім середовищем, як правило, – з кооперацією та використанням «єдиного логістичного вікна». На світовому ринку кластери присутні як єдині агенти мережі та конкуренції, що дозволяє їм виступати як рівноправні суб'єкти, і вчасно реагувати на тенденції глобальної конкуренції [1]. Приклади такого дуального поєднання векторів кластеризації можна знайти у багатьох

країнах, а саме: Бенгалорі (Індія), Силіконовій долині (США), Монпельє (Франція), Кембриджі (Велика Британія), Гамбурзі та Дрездені (Німеччина), які отримали почесну назву «Силіконова долина ХХІ століття» тощо. Власне, корпоративним шляхом у кластерах реалізується інноваційна політика, що дозволяє суттєво зменшити транзакційні витрати [10; 11].

Дослідуючи особливості функціонування кластерів, М. Портер проаналізував конкурентні можливості понад 100 галузей у десяти країнах світу. Виявилось, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії здебільшого функціонують «системно», відзначаючись тенденцією до концентрації своїх ресурсів і сил в одній країні, а часом навіть в одному регіоні країни. Це пояснюється тим, що одна чи кілька фірм (організацій), досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширюють свій позитивний вплив і реалізують власний потенціал, спрямовуючи його на найближче оточення. Воно включає постачальників, споживачів та конкурентів. Результат розвитку такого оточення, у свою чергу, чинить вплив на подальше зростання конкурентоспроможності цієї компанії та регіону зокрема [3].

Кластер представляє собою співтовариство фірм, безпосередньо пов'язаних галузей, які чинять взаємний вплив, сприяючи зростанню конкурентоспроможності одне одного. Для всієї економіки держави та регіонів кластери виконують роль відправних точок зростання внутрішнього ринку, що згодом стає конкурентоспроможним на міжнародному рівні. Створення нових кластерів і підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни загалом – це позитивні тенденції, яких повинна прагнути наша держава. Сьогодні актуальності набуває той факт, що Україна має триматися саме на сильних позиціях окремих кластерів (в оборонній промисловості, аерокосмічній галузі, енергетиці, АПК тощо). Згодом кластери, що ефективно функціонують, стають причиною значних капіталовкладень. За цих умов кластер стає чимось більшим, ніж проста сукупністю окремих його частин. У ньому є внутрішнє та зовнішнє середовище. Центром кластера найчастіше буває кілька потужних компаній, причому між ними зберігаються конкурентні відносини. Цим кластер відрізняється від тієї ж фінансової групи.

Наразі експертами визначено 7 основних характеристик кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї чи іншої кластерної стратегії [3; 6; 10]:

– географічна, що побудова за принципом просторових кластерів, починаючи від суто місцевих (наприклад, садівництво в Польщі) і закінчуючи глобальними (аерокосмічний кластер);

– горизонтальна, що охоплює кілька галузей/секторів, які можуть входити до більш великого кластеру (наприклад, система мегакластерів економіки Нідерландів);

– вертикальна (передбачає, що в кластерах можуть бути виділені

суміжні етапи виробничого процесу, причому важливо, хто саме з учасників мережі є ініціатором і кінцевим виконавцем інновацій у межах кластеру);

– латеральна, що відзначається поєднанням різних секторів у межах кластеру, які можуть забезпечити економію за рахунок ефекту масштабування. Це призводить до нових комбінацій, наприклад, мультимедійний кластер;

– технологічна, що включає сукупність галузей, які застосовують одну й ту ж технологію (це біотехнологічний кластер);

– фокусна, що передбачає функціонування: кластеру, в якому фірми зосереджені навколо одного центрального підприємства, або науково-дослідного інституту, або закладу освіти;

– якісна, що актуалізує питання співпраці елементів кластеру, тобто яким чином відбувається вона. Ця взаємодія повинна завжди стимулювати розвиток інновацій та інвестиційного клімату. Взаємозв'язки з постачальниками можуть стимулювати інноваційні процеси, але вони можуть використовуватися для перенаправлення витрат на партнерів й обмеження їх у фінансовому відношенні. В останньому випадку зв'язки елементів кластеру виявляються нестабільними, нестимулюючими.

Зважаючи на викладене, підкреслимо, що кластеризацію економіки із урахуванням ролі системи державного управління слід розглядати діалектично: з одного боку, як провідник позитивних аспектів глобалізації, а з другого – як антитезу негативних аспектів глобальної конкуренції.

Сьогодні поки що немає єдиного підходу до визначення кластера, немає чіткості в тому, яку модель кластерної політики слід впроваджувати в Україні та наскільки буде ефективним кластерний розвиток для окремих її регіонів, оскільки формування та функціонування кластерів безпосередньо залежить від особливостей регіону та країни в цілому. З огляду на це відзначимо, що розробка методики виділення опорних кластерів у стратегії розвитку регіону є надзвичайно актуальною.

Зважаючи на стан реформування системи державного управління в Україні, вважаємо, що ініціаторами та виконавцями кластерних проєктів мають стати її регіони. Центральні органи влади можуть надавати підтримку кластерним проєктам, які реалізуються в регіонах на умовах субсидування частини витрат. При цьому необхідною умовою успішності реалізації цього підходу мають стати, з одного боку, застосування єдиного методологічного підходу при розробці та реалізації кластерних проєктів. А з другого – конкурсний відбір кластерних проєктів.

Як відомо, у світі не може існувати двох однакових кластерів. Будь-який кластерний проєкт реалізується на користь економіки конкретного регіону. Проте єдиний (уніфікований) методологічний підхід при реалізації кластерних проєктів має шанс на існування, адже він дозволить забезпечити відповідність проєктів, що розробляються, а також основним принципам

стратегічного планування.

Відповідно до міжнародної практики першим етапом для реалізації кластерного проєкту є проведення попереднього (передпроєктного) дослідження, основним завданням якого є виявлення потенціалу для розвитку кластерів та визначення відправних точок щодо залучення ресурсів і докладання зусиль. Таке дослідження проводиться, як правило, відповідною організацією – агентством з маркетингу території. Результати дослідження є обґрунтуванням необхідності розвитку певних продуктових напрямів, а також розроблення та реалізації які забезпечують обрані продуктові напрями кластерних проєктів.

Основним прогнозованим результатом реалізації кластерного проєкту є покращення конкурентоспроможного балансу регіону є стабільне підвищення рівня експорту (як зовнішнього, і внутрішнього) і заміщення імпорту. До оцінюваних показників ефективності кластерного проєкту можуть також бути віднесені такі: 1) покращення основних показників виробничо-господарської діяльності (обсяг реалізації, рентабельність, фондівіддача та ін.) у підприємств – учасників кластера (у порівнянні з середніми показниками в галузі); 2) збільшення обсягу податкових надходжень; 3) збільшення обсягу залучених інвестицій, у тому числі закордонних; 4) збільшення кількості підприємств та організацій, що беруть участь у кластері; 5) збільшення частки малих та середніх підприємств, що беруть участь у кластері; 6) збільшення частки інтелектуального продукту у продукції кластера; 7) збільшення кількості кваліфікованих робочих місць; 8) багато інших залежно від параметрів кластера, що розвивається, і поставлених завдань. За виділеними показниками можна побудувати багатофакторну регресію, щоб оцінити внесок кожного з показника в підсумковий показник.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. Відсутній єдиний підхід до визначення поняття «кластер». Проте з огляду на позицію М. Портера [4], який вважається основоположником у характеристиці кластеру, під останнім поняттям доречно розуміти сукупність елементів внутрішнього середовища, створеного шляхом об'єднання «портфелю» ресурсів декількох організацій, що взаємодіють, з одного боку, між собою для забезпечення отримання прибутків і конкурентоспроможності регіону, а з другого боку, із зовнішнім середовищем, представленим органами публічної влади різних рівнів управління. При цьому акцентується на визначальній ролі інформаційної складової, яка чинить різнохарактерний вплив як на внутрішнє, так і на зовнішнє середовище функціонування кластеру (-ів).

2. Систематизовано стратегії створення та функціонування кластерів, а саме: географічна; горизонтальна; вертикальна; латеральна; технологічна; фокусна; якісна. Аргументовано, що одним з визначальних завдань для

України на коротко- і середньострокову перспективу є забезпечення створення та функціонування кластерів у таких сферах, як оборонна промисловість, аерокосмічна галузь, енергетика, АПК тощо. Крім того, наполягається на тому, що кластерний підхід є потужним інструментом для стимулювання регіонального розвитку, яке зрештою може полягати у збільшенні зайнятості, заробітної плати, відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищення стійкості та конкурентоспроможності регіональної промисловості. На цій підставі представлено узагальнення оцінюваних показників ефективності кластерного проекту в регіоні. На наше переконання, за цими показниками можна визначити багатофакторну регресію. Її рівняння може дозволити адекватно визначити залежність розміру ВРП від величини інвестицій у основний капітал, середньодушових грошових доходів населення та витрат на технологічні інновації. Відтак, набувають важливості питання, пов'язані із забезпеченням розвитку кластерів у регіоні в інноваційному напрямку та залучення інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн : теорія та механізм реалізації : монографія. К. : КНЕУ, 2004. 275 с.
2. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. 2000. № 1. С. 29–33.
3. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. Вінниця : Гіпаніс, 2004. 548 с.
4. Портер М. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів // Пер. з англ. К.: Основи, 2000. 390 с.
5. Семенова Г.А, Богма О.С. Національний кластер - новий шлях для прискорення економічного та інноваційного зростання України // Вісник економічної науки України. 2006. №1(9). С. 127-133.
6. Соколенко С. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем кластерів : матер. до загальноукр. конф. “Кластеризація – шлях до підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів” (Севастополь, 23-25 трав. 2006 р.). URL: <http://www.zoa.gov.ua/source/partition/1/00000039800001.doc>.
7. Спасів Н.Я., Хопчан В.М., Хопчан М.І. Кластер як імператив інвестиційної активності // Ефективна економіка. 2010. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=406>.
8. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання // Вісник УАДУ. 2001. № 4.
9. Orvedal L. Industrial clusters, asymmetric information and policy design. Norwegian School of Economics and Business Administration. Discussion Paper 25/02.
10. Pomaza-Ponomarenko A., Kryvova S., Hordieiev A., Hanzuyuk A., Halunko O. Innovative Risk Management: Identification, Assessment and Management of Risks in the Context of Innovative Project Management // Economic Affairs (New Delhi). 2023, 68(4), pp. 2263–2275. DOI: 10.46852/0424-2513.4.2023.34.

11. Pomaza-Ponomarenko A., Hren L., Durman O., Bondarchuk N., Vorobets V. Management mechanisms in the context of digitalization of all spheres of society // Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION-2020. Núm. 42. URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSA N42/showToc>.

12. The Cluster Initiative Greenbook: New Findings on the Process of Cluster-Based Economic Development. URL: <http://www.ivorytower.se/greenbook/general.html>.

References:

1. Antonyuk, L.L. (2004). International competitiveness of countries: theory and implementation mechanism: monograph. K.: KNEU.

2. Voinarenko, M. (2000). The concept of clusters - the way to the revival of production at the regional level // Economist. Vol. 1. P. 29–33.

3. Zakharchenko, V.I. (2004). Transformation processes in industrial territorial systems of Ukraine. Vinnytsia: Hypanis.

4. Porter, M. (2000). Strategy of competition. Methods of analysis of industries and activities of competitors // Trans. from English K.: Osnovy.

5. Semenova, G.A, Bogma, O.S. (2006). National cluster - a new way to accelerate the economic and innovative growth of Ukraine // Herald of economic science of Ukraine. Vol. 1(9). P. 127-133.

6. Sokolenko, S. (2006). Competitiveness strategy of the economy of Ukraine based on cluster integration systems: Mater. to all-Ukrainian conf. "Clusterization is a way to increase the competitiveness of the regional economy" (Sevastopol, May 23-25, 2006). URL: <http://www.zoa.gov.ua/source/partition/1/00000039800001.doc>.

7. Spasiv, N.Ya., Hopchan, V.M., Hopchan, M.I. (2010). Cluster as an imperative of investment activity // Effective economy. Vol. 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=406>.

8. Chuzhikov, V. C(2001). Clusters as an object of state regulation // Visnyk UADU. Vol. 4.

9. Orvedal, L. (2018). Industrial clusters, asymmetric information and policy design. Norwegian School of Economics and Business Administration. Discussion Paper 25/02.

10. Pomaza-Ponomarenko, A., Kryvova, S., Hordieiev, A., Hanzhuk, A., Halunko, O. (2023). Innovative Risk Management: Identification, Assessment and Management of Risks in the Context of Innovative Project Management // Economic Affairs (New Delhi). Vol. 68(4), pp. 2263–2275.

11. Pomaza-Ponomarenko, A., Hren, L., Durman, O., Bondarchuk, N., Vorobets, V. (2020). Management mechanisms in the context of digitalization of all spheres of society // Revista San Gregorio. SPECIAL EDITION. Núm. 42. URL: <http://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/issue/view/RSA N42/showToc>.

12. The Cluster Initiative Greenbook: New Findings on the Process of Cluster-Based Economic Development. URL: <http://www.ivorytower.se/greenbook/general.html>.